KONTEKSTY KULTURY
2016/13, z. 2, s. 206–208
www.ejournals.eu/Konteksty_Kultury

Wiesław Tomasz Stefańczyk
Uniwersytet Jagielloński
reinhold5@interia.pl

O słowniku gwary polskiej na Węgrzech

(Anna Kowalczyk, Julian Kowalczyk, Elżbieta Łukuś, *Słownik gwarowy mieszkańców Derenku. Derenki lengyelek górál-lengyel-magyar szótára*, Borsod-Torna-Gömör Egyesület, Edelény 2014, ss. 180)

W roku 2014 ukazał się od dawna oczekiwany słownik gwary polskiej na Węgrzech. O potrzebie tego typu opracowania wspominałem w artykule *Mniejszość polska na Węgrzech. Stan i potrzeby badań* zamieszonym w „Kontekstach Kultury" w 2013 roku (s. 479–488). Omawiana książka składa się z części teoretycznej (s. 14–73) oraz materiałowej (s. 74–179).

Dwujęzyczna część teoretyczna zawiera informacje wstępne (s. 14–33) oraz szkic pióra Andrei Poros *Derenk rövid története. Krótka historia Derenku* poświęcony istniejącej w latach 1717–1943 wsi polskiej na Węgrzech. Autorka przedstawiła w nim główne fakty historyczne dotyczące Derenku, jego demografię, położenie, życie gospodarcze, kulturę materialną i duchową, sytuację językową, wreszcie likwidację osady w 1943 roku i przesiedlenie jej mieszkańców do różnych miejscowości węgierskich, gdzie polska gwara spiska została w sposób naturalny wyparta przez język węgierski, a jej znajomość zachowali do dziś jedynie nieliczni przedstawiciele najstarszego pokolenia, głównie urodzeni w Derenku. Wspomniany szkic stanowi doskonałe wprowadzenie do drugiej części opracowania.

Część materiałowa składa się ze słownika (s. 74–154), stanowiącego główny trzon pracy oraz *Wyrażeń używanych przez mieszkańców Derenku* (s. 156–172). Opracowanie uzupełniają zdjęcia będące dokumentacją badań oraz płyta DVD zawierająca różnorodne materiały dźwiękowe, takie jak pieśni, wiersze, wypowiedzi informatorów.

Autorzy prowadzili badania w latach 2013–2014 w pięciu miejscowościach węgierskich, to jest: Andrástanya, Emöd, Istvánmajor, Ládbesenyő oraz Sajószentpéter. W badaniach wzięło udział 20 informatorów, czyli niemal

wszystkie osoby znające jeszcze gwarę polską. Autorzy zebrali łącznie około 1300 słów, których podstawę stanowi słownik. Uwzględniono w nim w pierwszej kolejności hasło gwarowe Derenku, na przykład *gruska*, *hotar*, następnie jego odpowiednik w gwarze spiskiej: *gruska*, *hotar*; ekwiwalent ogólnopolski: *gruszka*, *granica*, wreszcie odpowiednik węgierski: *körte*, *határ*. Dzięki takiemu układowi odbiorcami słownika mogą być zarówno Polacy, jak i Węgrzy, a zwłaszcza potomkowie dawnych mieszkańców Derenku, którym gwara przodków jest szczególnie bliska.

W omawianym słowniku – podobnie jak w wielu polskich opracowaniach dialektologicznych – zastosowano zapis ortograficzny z pewnymi modyfikacjami. Dwuznak *ch* jest konsekwentnie zapisywane jako *h*, *o* pochylone jako *ó*, natomiast archaizm podhalański za pomocą myślnika, na przykład: *z-ito*.

Gwara mieszkańców Derenku to gwara pogranicza, stąd spotykane są w niej liczne słowacyzmy obecne w różnych płaszczyznach systemu językowego, a także hungaryzmy, zwłaszcza leksykalne. Niemniej jest to gwara polska, o czym świadczą jej cechy fonetyczne obce językowi słowackiemu i jego dialektom. Jedną z najbardziej ewidentnych polskich cech fonetycznych okazuje się mazurzenie, na przykład: *kacka*, *karcma*, *dusa*, *lyska*. Mazurzenie obejmuje też zapożyczenia z języka węgierskiego, na przykład: *puska* 'strzelba' (węg. *puska*, czyt. puszka) i słowackie, na przykład: *omsa* 'msza' (sł. *omša*).

Drugą istotną cechą fonetyczną gwary Derenku jest przegłos, co egzemplifikują między innymi takie formy odnotowane w słowniku, jak: *lato*, *siano*, *siostra*, *obiod*, *biole*. Uwzględnione w indeksie postaci typu *mietla*, *pomietlo*, a więc bez przegłosu, znane są również innym gwarom polskim. Typowo polską cechą gwarową jest także archaizm podhalański, co ilustrują licznie poświadczone przykłady typu *s-iba*, *z-ito*, *noz-ik*.

Słownictwo Derenku zawarte w omawianym słowniku można ująć w cztery następujące grupy:

1) słownictwo ogólnopolskie, na przykład: *brat*, *siostra*, *miód*, *kwas*, *wilk*, *kupić*, *uciekać*, *mój*, *jutro*,
2) słownictwo spiskie (o różnej etymologii), na przykład: *zbleśniały* 'zły, wściekły', *maśle* 'kokardy', *deka* 'koc', *palica* 'kij', w tym leksemy występujące w innych gwarach, takie jak: *mloduha* 'panna młoda', *kumora* 'spiżarnia',
3) zapożyczenia słowackie, na przykład: *omsa* 'msza' (sł. *omša*), *masne* 'tłuste' (sł. *mastné*), *kniaz//kniaź* 'ksiądz' (sł. *kňaz)*, *pre deti* 'dla dzieci',
4) zapożyczenia węgierskie, na przykład: *orwoś* 'lekarz' (węg. *orvos*), *nena* 'ciotka' (węg. *néni*), *lewesz* 'zupa' (węg. *leves*), *budi* 'wychodek' (węg. *budi*).

Omawiany słownik nie jest wolny od różnych mankamentów i niedociągnięć. Szkoda, że w kolumnie zawierającej ekwiwalent polski nie uwzględniono wariantu potocznego, przykładowo leksemy *smarkaty* czy *nienazarty* są wyjaśnione jako *niedojrzały* oraz *nienajedzony, ciągle głodny*, choć słowniki współ-

czesnej polszczyzny uwzględniają zarówno formę *smarkaty*, jak i *nienażarty*. Podobnie nazwy urządzeń gospodarczych i narzędzi rolniczych typu *bijok*, *pomietlo* są wyjaśnione opisowo, choć w słownikach języka polskiego występują formy *bijak* i *pomiotło*[1].

Pewne błędy i niedociągnięcia występują również w tłumaczeniu haseł na język węgierski, na przykład leksem *stodola* został przetłumaczony jako *istálló*, co oznacza *obora*, *stajnia*, natomiast czasownik *dwoić* jako *tegezési forma*, to znaczy *forma mówienia przez ty*, co nie jest zgodne ze stanem faktycznym. Ponadto w węgierskiej konwencji leksykograficznej podstawową formą czasownika nie jest bezokolicznik, jak to występuje w słowniku, lecz 3. osoba liczby pojedynczej czasownika. W słowniku powinny więc być uwzględnione postaci typu *kínál* 'częstuje', *meglát* 'ogląda', a nie ich formy bezokolicznikowe.

Mimo wskazanych błędów i niedociągnięć omawiany słownik ma niewątpliwą wartość historyczną i językoznawczą, dokumentuje bowiem zanikającą gwarę polską, która przetrwała w obcym otoczeniu językowym i etnicznym niemal trzy stulecia. Omawiane opracowanie może stanowić podstawę dalszych badań dialektologicznych, etnologicznych, socjolingwistycznych i antropologicznych.

[1] Por. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.